

**O nacionalizmu: U povodu radova
W. D. Behschnitta**TOMISLAV MARKUS
Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se kritički osvrće na tekstove njemačkog povjesničara W. D. Behschnitta o nacionalizmu Hrvata i Srba.

Najveći dio historijskih radova kod južnoslavenskih naroda, od početka znanstvenog proučavanja njihove povijesti sredinom 19. stoljeća, posvećen je istraživanju nacionalizma s dominantnom orijentacijom prema »domaćem« ili »vlastitom« nacionalizmu. Predmet historijskog proučavanja nije bio izraz samo osobnog izbora znanstvenika, već, znatnim dijelom, i utjecaja dominantnih društvenih vrijednosti, koje su imale nacionalni oblik i sadržaj. Isti fenomen — nacionalizam — privlačio je pažnju historičara iz nejužnoslavenskih prostora. Znanstveni radovi (monografije posebno) o nacionalizmu kod južnoslavenskih nacija na engleskom, francuskom ili njemačkom jezičnom području nisu česti. Samostalno istraživanje često onemogućava jezična barijera i već stoga posebnu pažnju zaslužuju radovi koji se bave južnoslavenskim nacionalizmima na nekom od afirmiranih svjetskih jezika.

Njemački historičar Wolf Dietrich Behschnitt želio je, kao osnovne ciljeve istraživanja, dati sintetski prikaz nacionalizma kod Srba i Hrvata u razdoblju 1830.—1914. i sustavni prikaz po kategorijama hrvatstvo-srpsstvo, velikohrvatstvo-velikosrpsstvo, panhrvatstvo-pansrpsstvo.¹ Za tako ambiciozan pothvat očekivala bi se kvantitativno opširna i kvalitativno bogata sinteza s iscrpnim proučavanjem različitih struktura i vrijednosti nacionalizma kod Srba i Hrvata. Iako se to ne može očekivati od članka, koji sadrži prerađeno prvo i treće poglavlje knjige, ni monografija ne ispunjava ta očekivanja. Konceptija knjige je vrlo jednostavna: nakon općega metodološkog dijela (prva tri poglavlja) analiziraju se pojedini izvori (npr. *Načertanije* I. Garašanina, *Srbi svi i svuda* V. S. Karadžića itd.), političari i ideolozi (Garašanin, Karadžić, S. Miletić, S. Marković, J. J. Strossmayer, F. Rački, A. Starčević), te stranke i organizacije

¹ W. D. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830—1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, München, 1980. (dalje: *Nationalismus*), 231.

(Hrvatska narodna stranka, Napredna omladina itd.). U ovom slučaju sporedno je pitanje je li u svim navedenim slučajevima posrijedi nacionalizam (npr., Garašaninu je stran moderan srpski nacionalni osjećaj, zbog čega pokušava velikosrpsku ideju legalizirati tradicionalnim povijesnim i državnim kategorijama, a ne modernim načelima prirodnog i nacionalnog prava). Bitna je vrlo čudna metoda istrgavanja pojedinih segmenata nacionalizma iz njihove povijesne cjeline i pokušaja da se, preko njih, dođe do temeljnih zaključaka. Posljedica je da autor često od drveća ne vidi šumu, pogotovo što uzima u obzir marginalne (Socialdemokratska partija Hrvatske i Slavonije,² »Narodna odbrana« i »Ujedinjenje ili smrt«³), kratkotrajne (»Ilirci«⁴, Nacionalistička omladina⁵) ili važne ali osobne pojave (Miletić, Marković, Strossmayer i Rački⁶, Starčević⁷). Teško održiva osnovna koncepcija ne može pomoći boljoj kvaliteti znanstvenog djela.

Monografija i članak ne donose ništa novo ni u točnim, ni u netočnim zaključcima, već su pod dominantnim utjecajem ondašnje jugoslavenske historije. Izuzetak predstavlja distanca i kritički pristup autora prema marksizmu, koji je dominirao kod jugoslavenskih historičara u vrijeme pisanja i objavljivanja knjige, a koje autor, pomalo šablonski, ali u osnovi točno, dijeli na pristaše ortodoksnog marksizma i integralnog jugoslovenstva, te na one koji ne sumnjaju u jugoslovenstvo i primat ekonomskog faktora, ali uz veće poštovanje tradicionalnih historijskih izvora.⁸

Behnschnitt započinje istraživanje pregledom osnovnih političkih procesa u Jugoslaviji nakon 1945.⁹ smatrajući da su uzroci neriješenoga nacionalnog pitanja u počecima nacionalnih pokreta južnoslavenskih nacija.¹⁰ S tim se nije teško složiti, ali teže je prihvatljiva autorova tvrdnja da nacionalizam kod Srba započinje s *Načertanijama*, a kod Hrvata s tzv. ilirizmom.¹¹ Autor shvaća nacionalizam kao specifičan oblik društvene komunikacije i specifičnu integracijsku ideologiju, koja se ne odnosi samo na usku socijalnu ili religioznu grupu.¹²

² Isto, 186-200.

³ Isto, 108-132.

⁴ Isto, 133-160.

⁵ Isto, 200-230.

⁶ Isto, 82-98.

⁷ Isto, 98-108.

⁸ Isto, 161-172.

⁹ Isto, 172-186.

¹⁰ Isto, 10.

¹¹ Isto, 7-11.

¹² »Die Ursachen der nationalen Frage reichten aber — wie auch die vorliegende Untersuchung zeigen wird — bis zu den Anfängen der Nationalbewegungen der Südslawischen Nationen im 19. Jahrhundert zurück« (isto, 7). »No uzroci nacionalnog pitanja pružaju se unatrag, kako će ovo istraživanje pokazati, do početaka nacionalnih pokreta južnoslavenskih nacija u 19. stoljeću.«

¹³ Isto, 41. Tvrdnja se pokušava ublažiti napomenom da »preteče« nalazimo u 17. i 18. stoljeću (isto).

¹⁴ Isto, 18-20; »O tipologiji nacionalizma u Srbia i Hrvata«, *Casopis za suvremenu povijest* 3, Zagreb, 1992. (dalje: »O tipologiji), 229

Behnschnitt smatra da su Hrvati i Srbi dva susjedna, djelomično izmiješana i jezično bliska naroda, čija je povijest toliko isprepletena da se bitni aspekti nacionalizma jedne nacije ne mogu razumjeti ako se usporedo ne promatra i nacionalizam druge nacije.¹⁵ Hrvati i Srbi pokazuju, tijekom svoga modernog povijesnog razvoja neke značajne dodirne točke (nacionalizam kao dominantna društvena vrijednost; političko-državna ideja kao dominantni aspekt nacionalizma; tradicionalne vrijednosti — kršćanstvo; književni jezik; neposredno susjedstvo ili izmiješanost), koje se danas nastoje prešutjeti, kao što su se ranije pokušavale prešutjeti ništa manje značajne razlike, koje imaju tradicionalno (katoličanstvo-pravoslavlje; kulturno-civilizacijski kontekst i politički okvir; pismo) i moderno (načelno sukobljavanje hrvatskog i srpskog nacionalizma, odnosno hrvatske i srpske državne ideje, u čemu teritorijalno pitanje ima presudnu ulogu) određenje. To, konkretno, znači da proučavanje hrvatskog nacionalizma ne možemo a limine odvojiti od proučavanja srpskog nacionalizma (vrijedi i obratno, ali u nešto manjoj mjeri, jer u srpskoj političkoj matici, južno od Save i Dunava, postoji, kroz 19. i 20. stoljeće, beznačajan udio hrvatskog stanovništva), ali se, isto tako, proučavanja ne mogu apsolutno i neodvojivo povezati. Poznato je da je u bivšoj jugoslavenskoj historiji postojala tendencija povezivanja povijesti svih južnoslavenskih naroda (osim Bugara) u jednu čvrstu cjelinu (dva dijela *Historije naroda Jugoslavije* najpoznatiji su primjer), makar i na štetu povijesne istine, jer nije jasno kakve veze imaju, gledano globalno, na primjer, slovenska i crnogorska ili hrvatska i makedonska povijest.

Autor smatra da mora postojati tipologija nacionalizma, jer u zbilji postoji više nacionalizama. Može se govoriti o političkom, kulturnom, vjerskom, ekonomskom nacionalizmu,¹⁶ ali za ovu značajnu tvrdnju ne nalazim dokaze. Nacionalizam je uvijek jedan i jedinstven, ali posjeduje više posebnih vrijednosti, izražavajući se u različitim strukturama društvene stvarnosti (u politici, pravu, kulturi, privredi itd.). Posebne vrijednosti ne mogu se potpuno odvajati i hipostazirati kao samostalne kategorije u odnosu na nacionalizam, kojem izvorno pripadaju. Ne postoji politički (ekonomski, kulturni) nacionalizam, nego politički (ekonomski, kulturni) aspekt određenog nacionalizma. Nacionalizam je, u tom kontekstu, cjelovit sustav i smisljena povezanost više posebnih društvenih vrijednosti.

Istu pogrešku autor čini kod razlikovanja evolucionarnog, revolucionarnog, konstitucionalnog i militantnog nacionalizma.¹⁷ Posrijedi su različite metode koje poduzima određen nacionalizam (odnosno njegove dominantne strukture) radi ostvarenja određenih ciljeva, pri čemu je »konstitucionalni nacionalizam« »zalutao« u ovu podjelu, jer je vezan uz područje (državno-politički nivo), a ne metodu djelovanja. Nadalje, u odnosu na pojedinca, autor razlikuje integralni (nacionalizam sadrži najviše zahtjeve, pa i smisao pojedinačne egzistencije), funkcionalni (nacionalizam je

¹⁵ »O tipologiji«, 228.

¹⁶ Isto, 230–232; *Nationalismus*, 45–47.

¹⁷ »O tipologiji«, 232; *Nationalismus*, 47.

sredstvo za pojedinačne ciljeve) i umjereni (nacionalizam nije sekundarna, ali ni jedino postojeća vrijednost) nacionalizam.¹⁸ Ovdje je, uz neodrživo razlikovanje više nacionalizama, prisutno i autorovo neshvaćanje odnosa prosječnog pojedinca prema »vlastitom« nacionalizmu. Pojedinaac-nacionalist razvija više ili manje snažnu emocionalnu identifikaciju s vlastitom nacijom, koju doživljava kao vrijednost po sebi (utoliko je odnos, po autorovoj terminologiji, »integralan«), ali, istodobno, pokušava ostvariti osobne interese ne mimo, već preko općih, nacionalnih interesa (utoliko je odnos »funkcionalan«). Snaga i privlačnost modernog nacionalizma za prosječnog pojedinca temelji se na visokom stupnju efikasnosti povezivanja kolektivnih i pojedinačnih interesa.

Nacionalizam kod Srba i Hrvata, za Behnschnitta, nije isto što i srpski i hrvatski nacionalizam. Primarni oblik nacionalizma je borba Srba i Hrvata za što veći suverenitet u velikim carstvima,¹⁹ uz poštovanje prava drugih nacija.²⁰ Velikohrvatsvo i velikosrpsvo teže uključivanju u vlastitu državu izrazito miješanih područja,²¹ pri čemu autoru nije jasan demografski karakter određenih područja (hrvatske pretenzije na Međimurje predstavljaju, za njega, velikohrvatsvo), odnosno pravno-politička situacija (hrvatsko »svojtanje« Vojne krajine je, također, »velikohrvatsvo«, ali se problem postavlja na krivu osnovu, jer Krajina, po pozitivnom pravu, nesumnjivo pripada Kraljevini Hrvatskoj). I ovdje je prisutna šablonizacija, jer u povijesnim se odnosima često miješaju navedene kategorije — na primjer, koncepcije hrvatskih nacionalista 1848.—1849. i nakon 1860. sadržavale su »hrvatske« (reorganizacija Habsburške monarhije u interesu zajednicu slobodnih nacija) i »velikohrvatske« (vodeća uloga Hrvata među Južnim Slavenima Monarhije i, eventualno, izvan nje, uz proširenje Hrvatske, pristankom Slovenaca i Srba, na nehrvatska područja) elemente.

Sekundarni oblik nacionalizma u Srba i Hrvata je jugoslavenstvo,²² koje autor, dosta nejasno, definira kao ideju međuovisnosti južnoslavenskih naroda, po čemu oni čine, prema drugim narodima, veću narodnu zajednicu.²³ Teorija nacionalnog jugoslavenstva jasno je prisutna, omogućavajući izdvajanje južnoslavenske ideje u samostalnu kategoriju. Međutim, južnoslavenska ideja je, izvorno, dio nacionalne (hrvatske, srpske, slovenske) političke teorije s nenacionalnim obilježjem i sa zadržavanjem, uglavnom, na teoretskom planu. Behnschnitt južnoslavensku ideju ne razlikuje od jugoslavenstva, koja teži stvaranju samostalne jugoslavenstva države, a južnoslavenskoj komponenti općenito pridaje mnogo veće značenje od onog koje je objektivno imala. Autorova razmatranja »jugoslavenstva« ne izdvajaju se iz tadašnjih dominantnih shvaćanja. Ne začuđuje, u tom kontekstu, autorovo prikazivanje hrvatskog nacionalizma 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća u banskoj Hrvatskoj. Behnschnitt

¹⁸ »O tipologiji«, 232–233; *Nationalismus*, 47–48.

¹⁹ *Nationalismus*, 231–232.

²⁰ Isto, 49; »O tipologiji«, 233–234.

²¹ *Nationalismus*, 49–50; O tipologiji, 234–235.

²² *Nationalismus*, 232.

²³ Isto, 51; »O tipologiji«, 236.

se služi konvencionalnim oznakama »ilirizam« i »Ilirci«, iako je ilirizam samo jedan aspekt (u praksi nevažan, jer ga Slovenci i Srbi nisu prihvatili) tadašnjega hrvatskog nacionalizma. Autor smatra da su »Ilirci« zagovarali etničko i kulturno jedinstvo Južnih Slavena, zbog čega je »ilirizam« bio »unitarističko kulturno jugoslavenstvo«.²⁴ Težnja za kulturnom suradnjom južnoslavenskih nacija na temelju zajedničkoga književnog jezika, uz puno očuvanje nacionalnih kultura, teško se može nazivati unitarističkom kulturnom tendencijom. Osnovno obilježje ideje kulturnog južnoslavensktva, koja neprekinuto traje u hrvatskom nacionalizmu od 30-ih godina 19. stoljeća (dakle, i u vrijeme političkog mrtvila 50-ih godina), jest pluralizam, a ne unitarizam. Težnja za stvaranjem jedinstvene južnoslavenske kulture (kao i težnja za stvaranjem samostalne južnoslavenske države i, posebno, jugoslavenske nacije) nepoznata je hrvatskom nacionalizmu u 19. stoljeću i, najvećim dijelom, prije 1918. Prigovor koji bi se mogao uputiti hrvatskim političkim i kulturnim djelatnicima povezan je s njihovim upornim razlikovanjem »prosvijećenog Zapada« (kojem pripadaju Južni Slaveni Monarhije) i »barbarskog Istoka« (kojem pripadaju J. Slaveni izvan Monarhije) te s prosvjetiteljskom misliju Hrvata na slavenskom jugu. To je i bio razlog zašto su Akademiji znanosti i umjetnosti dali epitet »jugoslavenska«, a ne »hrvatska«. Hrvatska je bilo previše, a ne premalo, jer narod, koji je 90% (ili više) nepismen, teško može prosvjeđivati druge narode.

Na temelju prihvaćanja tradicionalnih historijskih uvjerenja Behnschnitt zastupa i nacionalni dualizam, po kojem, uz »Jugoslavene« i jugoslavensku nacionalnu ideju, postoje »ekskluzivni Hrvati« (Starčević i »pravštvo«). Zanimljiva je činjenica da je ovo razlikovanje jedna od rijetkih znanstvenih metoda, koja je dobila mjesto u javnome mnijenju, tako da se A. Starčević, koji praktički ništa nije pridonio razvoju hrvatskog nacionalizma (nacionalizam nema koristi od osobnoga moralnog poštenja ili od pisanja rasprava unutar četiri zida), glorificira i proglašava »velikim Hrvatom«, a Strossmayer, zasigurno najznačajniji hrvatski nacionalist druge polovice 19. stoljeća, proglašava se »Jugoslavenom«.

Primjedbe, upućene Behnschnittovim radovima nemaju namjeru proglašiti ih promašajima en gros, nego ukazati na neke netočne zaključke i prebrze generalizacije. Radi se o solidnim, ali izrazito prosječnim znanstvenim radovima, bez novih istraživanja i uz ostajanje u tradicionalnim okvirima proučavanja nacionalizma kod Srba i Hrvata prije prvoga svjetskog rata.

²⁴ *Nationalismus*, 135, 144. Slične tvrdnje navode se kasnije za Strossmayera i Račkog.

SUMMARY

ON THE OCCASION OF W. D. BEHSCHNITT'S WORKS

This review analyses the writing of the German historian Wolf D. Behnschnitt about Croat and Serbian nationalism. He criticises Behnschnitt for bringing forth contestable facts, doubtful conclusions, and unclear generalizations. He particularly highlights Behnschnitt's carving the notion of nationalism out of a historical context. The author does not agree with Behnschnitt's conclusion about the plurality of nationalism; it is a common phenomenon which is exhibited in various ways.